

ШЕВЧЕНКІАНА ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

У статті розглядається жанровий доробок для дітей і юнацтва української діаспори, присвяченого Т. Шевченку, з позицій герменевтичного підходу. Протиставляються позиції на роль постаті Т. Шевченка в радянській та діаспорній літературі для дітей і юнацтва. Визначається ширення Шевченкової теми в кількох напрямках: через публікації власне творів Т. Шевченка, укладання біографій, художні тексти про письменника.

Ключові слова: шевченкіана, жанри, українська діаспора, герменевтика.

В статье рассматривается жанровое наследие для детей и юношества украинской диаспоры, посвященного Т. Шевченко, с позиций герменевтического подхода. Противопоставляются позиции на роль фигуры Т. Шевченко в советской и литературе для детей и юношества диаспоры. Определяется распространение Шевченковской темы в нескольких направлениях: через публикации произведений Т. Шевченко, составление биографий, художественные тексты про писателя.

Ключевые слова: шевченкіана, жанры, украинская диаспора, герменевтика.

The article deals with legacy genre for children and young of Ukrainian Diaspora dedicated to T. Shevchenko, from the standpoint of the hermeneutic approach. The paper contrasted the position of the role of personality T. Shevchenko in the Soviet' and Diasporas' literature for children and youth. Determine the expansion topics of T. Shevchenko in several directions: by publishing their own works of T. Shevchenko and laying biographies, literary texts of the writer.

Key words: shevchenkiana, genres, Ukrainian Diaspora, hermeneutics.

Українська діаспора займає вагому нішу у вивченні спадщини видатної постаті культури Тараса Шевченка. Проте дотепер відсутні ґрунтовні праці, у яких би розглядалася шевченкіана українського зарубіжжя, що робить вивчення діаспорного пласту Шевченкових студій *актуальним і затребуваним* науковим явищем. Окремий і значний шар діаспорної шевченкіани формують художні тексти для дитячого читання, які не були предметом розгляду вчених, тому становлять горизонт наших досліджень, але без претензій на всеохопність і вичерпність. Відтак *метою* цієї розвідки є вивчення присвячених Т. Шевченку жанрових груп творів для дітей і юнацтва з герменевтичного підходу, що дасть змогу відкрити приховані змісти означеного діапазону текстів.

Ключ до шевченкового пласту «дитячої» літератури міститься в розумінні кількох чинників, які визначали звернення української діаспори до розробки цієї теми. *Першим є фактор, спричинений політичним контекстом.* Як відомо, на чужині вигнанці з України заявляли про українців як націю. Спростовуючи інтернаціональну ідею радянської влади, експатріанти прагнули ідентифікації української нації у світовому континуумі через презентацію власної історії та національних героїв. Тому українська діаспора не сприймала тлумачення радянською критикою творчості Т. Шевченка. На її погляд, те літературознавство спотворювало образ Кобзаря, «запрягаючи його до

воза партійно-режимної пропаганди» [1, с. 3828], а також викривлено осмислювала біографію людини, яка, за виразом Д. Чуба, «стала прапором наших ідей, нашої боротьби, наших найдорожчих стремлінь» [4, с. 6]. У цій зміні горизонту можна виявити наскільки по-різному сприймалася постать Поета в тогочасних літературних і соціальних контекстах. Подібні відгуки на радянську критику також реконструюють горизонт сподівань, який створювала для «дитячої» шевченкіани популяризація Кобзаря в українському зарубіжжі, що визначає *другий, літературознавчий, русій.*

Те невдоволення, яке, вочевидь, відчували письменники діаспори, конкретизувалося продукуванням у літературі розуміння постаті Т. Шевченка як національного пророка, що пов'язане із *третьім, психологічним чинником.* Його роз'яснює теорія компенсації К.-Г. Юнга, за якою процес саморегуляції психічного апарату спрямовано на досягнення рівноваги. Аналогічних паралелей сягає розуміння, що безпосередньо внутрішня гармонія українських письменників-експатріантів, а також баланс епохи загалом були порушені культивуванням у радянській літературі образу Т. Шевченка як борця за трудовий народ. Задля відновлення рівноваги індивідуальної та культурної ці фальшиві установки прагнули скорегувати діаспорянци, коли витягали з глибин підсвідомості первообрази, що виражали постать Т. Шевченка як рятівника української нації. Таке розуміння образу Кобзаря формувало

четвертий, світоглядний чинник, пов'язаний із поглядом діаспорної еліти на особливу роль молоді еміграції у розбудові майбутньої самостійної України. Ця інтелігенція вбачала покликанням дітей виконувати місіонерську роль, а саме: стати живими носіями української культури. Ясна річ, що за відсутності в зарубіжжі національної школи українські емігранти поклали значну надію на розвиток літератури, що викликало попит на художню продукцію. Затребувані тогочасною публікою твори самого Т. Шевченка і про нього, вирішували комунікативну, культурологічну та виховну функції у питанні національної самоідентифікації тогочасного читача-українця.

Загалом творчість Т. Шевченка за різних часів ставала важливим виховним матеріалом у дитячому читанні. У радянській українській літературі класове виховання породило такий собі культ борця за трудовий народ, тому акцентувалося на соціальному аспекті творчості письменника. Натомість діаспора розглядала постать Т. Шевченка як співця української нації, пророка національної революції, який виступав у своїх творах за здобуття Україною власного національно-державного життя. Цю позицію і втілювала різножанрова шевченкіана літератури для дітей та юнацтва.

«Дитячий» дискурс шевченкіани української діаспори єднається у своєму різноманітті. Осягненню тогочасним читачем особливого в цілісному сприяло поширення Шевченкової теми в кількох напрямках. Насамперед, це відбувалося через публікації творів Кобзаря як окремими виданнями, так і в різноманітних читанках, збірках, декламаторах, періодиці («Соняшник», «Веселка»), приуроченої до Шевченкових днів. Духовним скарбом вважалися такі твори як «До Основ'яненка», «Мені тринадцятий минало...», «На Великдень на солоні», «Заповіт», «Думи мої, думи...», «Мені однаково чи буду...» тощо. Вони призначалися для декламування – художнього читання під час святкування пам'ятних дат Т. Шевченка на урочистих церемоніях. Ця традиція відома в Україні ще з XVI століття, до якої залучалася і тогочасна молодь в еміграції. До того ж, такі звернення до творів Кобзаря виводили тематику літератури для дітей і юнацтва з «камерності» до глибоко патріотичних, навіть історіософських проблем – осмислення долі рідного народу та майбутнього України, що відіграло значну роль у формуванні модерного українського світогляду.

Проте збагнути ідеали і цінності людини без звернення до фактів її життя не можливо (Ф. Шлейермахер). Тож, укладання біографії Т. Шевченка – *другий складник* шевченкіани літератури для дітей і юнацтва, зумовлений, з одного боку, потребою формування моделі суспільної поведінки національно свідомої людини, з іншого, – своєрідним входженням в ареал «чужої культури», де українці утверджувалися як нація серед світової спільноти. Крізь призму означених чинників вирізняються біографічні роботи про Т. Шевченка «Шлях велетня» Н. Лівичко-Холодної та «Живий Шевченко» Д. Чуба, які через своєрідну рецепцію біографії письменника вивели його постать за рамки власне біографічних сюжетів до контексту культурних діалогів.

Зокрема, біографічна повість Н. Лівичко-Холодної з характерною назвою «Шлях велетня» торкається прообразу «великої людини». Межі цього архетипу сягають реалізації універсального в індивідуальному. Так здобуває нового тлумачення тернистий шлях Т. Шевченка до світової слави, що розгортається в сюжеті повісті. Її структура має класичний зразок: за хронологічним принципом подаються оповідання про Поета від дитинства до смерті. Письменниця наближує норми біографічної оповіді до жанру повісті, де поєднує достовірні факти і вірогідну вигадку. Скажімо, твір містить психологічно-асоціативну основу, де подано діалоги, міркування подумки Т. Шевченка, його переживання, які, з погляду авторки, ймовірно мали б місце. У той час сюжетно-подієва основа «Шляху велетня» супроводжується використанням фактологічного матеріалу: репродукції картин, портретів, автопортретів, автографи Т. Шевченка, світлини визвольної грамоти, титульної сторінки першого видання «Кобзаря» та ін., що дозволяло письменниці, з одного боку, відкрити новий культурний досвід для тогочасної публіки (юних українців та світової спільноти), а з другого, – подати образ Т. Шевченка як взірця до наслідування.

Людина високих моральних людських якостей, яка стояла нарівні з кращими світовими творцями-мислителями – так характеризує Кобзаря Д. Чуб (Д. Нитченко) в документальних новелах «Живий Шевченко», що здобули в тогочасній публіці значну популярність. Апелюючи до радянських літературознавців з їх ідеологічним розкриттям постаті Т. Шевченка, автор викликав у тогочасного читача горизонт сподівання побачити життя Поета зі злетами і падіннями, розвіяти політичні міфи про його погляди, коло друзів, створити психологічний портрет митця, у якому визначальними розкриваються невичерпна доброта, щирість, патріотичність. Цьому значно сприяла побудова розповіді про Кобзаря на великому фактологічному матеріалі: спогадів сучасників, щоденників, листів, наукових досліджень (Ю. Бойка, Л. Білецького, М. Сумцова, В. Дорошенка та ін.) та біографій (С. Чалого, П. Зайцева), світлин Т. Шевченка, цитат із поезій, – так актуалізувалося перед-розуміння читача, який осягав історичний контекст XIX ст. із позиції власної сучасності в новій конкретизації смислу. Тут рецепція закладена навіть у самій назві есе «Живий Шевченко», культурний резонанс якого породив діалог, проявом чого стало неодноразове видання твору (1963, 1987) та створення наступних варіантів художньої біографії.

Виявом чисельних біографічних розповідей про Кобзаря є група різножанрових художніх творів, що становлять *третій пласт* «дитячої» шевченкіани. Тут маємо оповідання, вірші, п'єски та інсценізації, які утворюють своєрідне герменевтичне коло. З одного боку, попри типовість висвітлення образу Т. Шевченка – ці твори різняться ідіостіями своїх авторів, що виробляє бачення єдності розмаїття. З іншого боку, усвідомлення різноманіття цілісності створюють жанрові групи текстів про Кобзаря, що формують таке явище як шевченкіана саме літератури для дітей і юнацтва.

Значну групу складають тексти малих жанрів, що представлені біографічними оповіданнями про Т. Шевченка. У них через окремих, найрельєфніший випадок із життя Кобзаря письменники порушували проблеми дружби (Р. Завадович «Ната»), виховання сили духу (М. Маморський «Дід Іван», Н. Наркевич «Як Тарасик вчився малювати»), самопожертви (Н. Наркевич «Малі друзі Кобзаря»), нескореності долі (Н. Наркевич «Тарасова гра»), справедливості (М. Хазан «Тарасик»), любові до України та її уславлення (Л. Храплива-Щур «Про хлопчика Тарасика та його золоте перо»). Натомість провідною ідеєю художньо-пізнавальних творів було збереження всього, що розповідає про велику людину, яка боролася за волю і щастя людей усього світу, – пояснював П. Волиняк в оповіданні «По Шевченківським місцям», де розповідається про Кобзареву могилу над Дніпром, Кирилівку і Моринці.

Саме завдяки стислій, напруженій для сприймання формі оповідання, що ґрунтувалося на достовірних фактах із життя Т. Шевченка, насиченню текстів алюзіями, ремінісценціями з його поезій, письменники створювали комунікативну ситуацію, у якій читач через образ Кобзаря мав отримати орієнтир національної моделі поведінки.

Найпомітнішими у літературі для дітей і юнацтва є поезії про Т. Шевченка, які розподіляються за концепцією адресата, зумовленою поетикою самих творів. Так для молодших призначені твори у жанрі сюжетного вірша, які давали дитині попереднє уявлення про видатну постать. До них належать «Привіт Тарасові», «Я Шевченка поважаю», «Твій дух між нами» Р. Завадовича, «Портрет Тараса Шевченка», «Тарас Шевченко» Л. Храпливої-Щур, «„Кобзар“ Тараса Шевченка» Л. Полтави тощо, де автори закликали рівнятися на Кобзаря, вшановувати пам'ять та продовжувати його справу, переконували знати, шанувати та оберігати національні надбання.

Не менш важливе значення покладалося на поезії для юнацтва, серед яких «Шевченкова верба» Б. Лепкого, «В роковини Шевченка» О. Олеся, «Пророк» С. Черкасенка, «Хвала Шевченкові» О. Кобця, «Пророк України – Тарас Шевченко» Р. Завадовича, «На День народження Шевченка» Г. Черінь, «Шевченко» Є. Маланюка. Вже самі назви означених творів характеризують їх як жанрові різновиди панегірики – присвяти, тобто похвальні вірші, що виголошувалися під час святкування так званих Шевченківських днів. Вони написані переважно чотиристопним ямбом, що найкраще підходив до таких урочистих жанрів. Також, за вимогами жанру, вияви пошани до Т. Шевченка подаються у формі похвального звертання – «поет світу» (Л. Полтава «Шевченко»), «наш батько, Великий Тарас» (Л. Храплива-Щур «Портрет Тараса Шевченка»), «Орел Крилатий» (О. Олеся «В роковини Шевченка») та ін.

Певно, вибір похвального жанру і розміру віршування є тенденційним для українських емігрантів, які зверталися до давніх традицій задля підкреслення славної історії української нації. Як відомо, елементи панегіричного жанру відшукують ще в літературі Київської Русі, а широкого використання він здобув в

українській бароковій культурі XVI ст. Чотиристопний же ямб часто вживав у своїх поезіях сам Т. Шевченко, класичним зразком чого вважається «Садок вишневий коло хати...». Інтертекстуальності цим присвятам також надає вживання ремінісценцій, алюзій, що відсилають читача до «Кобзаря» Т. Шевченка, його «Гамалії», «Івана Підкови», «Заповіту», «Мені тринадцятий минало...», образів садків квітучих, запорозьких козаків. Все це розширює горизонт сподівань адресатів, на яких розраховані ці поезії.

Жанр присвяти вимагав повчальності, що містять означені поезії, де звучать ідеї-заклики продовжувати справу Кобзаря. Тому за вимогами жанру письменники висвітлювали життєдіяльність Т. Шевченка в контексті загальнонаціонального значення. В поетичній формі автори розкривають його нелегке дитинство, період заслання (Б. Лепкий «Шевченкова верба», Г. Черінь «На день народження Шевченка»), тернистий шлях від кріпака до Поета (С. Черкасенко «Пророк»), заслуги перед українською нацією (Р. Завадович «Пророк України – Тарас Шевченко»).

Про значення творчості Поета для українського народу йдеться у присвяті Л. Полтави «„Кобзар“ Тараса Шевченка» та Л. Храпливої-Щур «Тарас Шевченко», де автори визначають провідні проблеми у його творчості. Серед них тема віри в Бога, а також питання гноблення і волі в різних формах виявлення. У призмі останнього слід виокремити наявні у творах митця дихотомії кріпацтво / козацтво, підлегла Малоросія / вільна Україна, бездержавність / народність, що породжувало роздуми про причини роз'єднання українців, не реалізованості ідеї власної державності, відсутності «Землі Заповітної», з якими ділилися із читачами О. Олеся у поезії «В роковини Шевченка», О. Кобець у «Хвалі Шевченку» та ін. Артикулюючи заслуги Кобзаря перед Україною, О. Кобець водночас виводить його постать за обрії власне українського контексту, коли лейтмотивом звучать слова про відкриття Т. Шевченком України світові: «Коли б не Він, то й люди б нас не знали, / Коли б не Він, про нас не чув би світ: / В могилі забуття кістки б наші стлівали, / А до могили забур'янився б і слід...».

Доповнювало жанрову палітру шевченкіани літератури для дітей і юнацтва звернення письменників до драматичного жанру. Кобзарю присвячувалися сценічні картини та інсценізації, передбачені для постановок на святкових концертах і дитячих виставах. Зазвичай їхніми джерелами були документально-літературні біографії, зокрема вже згадуване есе Д. Чуба, а також поезії самого Т. Шевченка. Так, популярністю у дітей користувалася сценічна картина на три дії «Кобзарева гостина» Р. Завадовича, в основі якої життєвий епізод про відвідування Т. Шевченком Києва у 1859 році після повернення із заслання, про що автор повідомляє в ремарках. Драматизм твору досягається через відтворення нескореного духу Т. Шевченка в боротьбі заради рідного краю, що виявляється в діалогах і монологів, які передають роздуми Поета про Україну. Проте Р. Завадович прагнув не лише висвітлити образ українського батька, а й наблизити його до маленьких читачів, які вивчають невмирущі істини великого поета. Тому відтворює

ставлення Т. Шевченка до дітей, яких називає цвітом нації: «Ви – діти, і ви – не тільки краса, а й надія нашої України. І тому від вас наша спільна Мати, Рідна Земля, сподівається великої допомоги» [3, с. 19].

Ситуації із життя Т. Шевченка розгорталися і в одно-, двоактових сценічних картинках, як-от: «Казки про хлопчика Тарасика», «У широкому світі», «Могили», де діалоги дійових осіб будувалися, в тому числі, на декламуванні уривків із творів Т. Шевченка, що визначали його погляди на Україну. Інсценізаціям також піддалися вірші «Мені тринадцятий минало...», «На Великдень на соломі», «Садок вишневий коло хати», «Сон», «Гайдамаки», декламування яких рецитатором супроводжувалося рухами інших дійових осіб. Ця давня традиція переробки творів для сцени, відома в різних країнах світу, здобула прихильності в тогочасному українському середовищі, яке втамовувало культурний і національний голод.

Попри жанрове різноманіття творів шевченкіани української діаспори, їхня єдність засвідчується формуванням національного міфу, в якому Т. Шевченко виступає пророком України. Така рецепція виходить із розуміння, що художні твори містять явний і прихований змісти. Перший, сюжетний – лежить на поверхні та позначений виховним потенціалом. Другий – у глибинних структурах тексту, що потребує розкодування сенсу. Інтерпретація досягається в усвідомленні читачем, що відірвані від власної землі письменники-експатріанти переживали гармонійний зв'язок із Україною за допомогою мистецького твору, де повнота відчуття такого імпліцитного єднання реалізовувалася через образ Кобзаря.

Для діаспорівців Т. Шевченко, вдаючись до метафоричного образу М. Гайдеггера, став поетом-посланцем. Ним для самого філософа був видатний німецький поет-романтик Ф. Гельдерлін. Через цей образ герменевт у праці «Навіщо поети?» тлумачив посланців як співців, відважних, бо вони приходять до людей та промовляють від імені Бога про сутність буття через слово [2, с. 246-247]. Оскільки Т. Шевченко розумівся діаспорою як рятівний символ України, він і став для них божим посланцем, який зумів проникнути в потаємні сховища мови і бути співцем української нації,

сутність буття якої він промовляє до всього світу. Його поетичне слово на архетипному рівні мало протистояти смертельному для української державності радянському канону. В цьому відношенні полярного змісту здобуває в радянській та діаспорній літературах архетип дух, що виявляється в образі Т. Шевченка. Насамперед, цей прообраз, за К.-Г. Юнгом, завжди виникає в ситуації, коли потрібне розуміння, самоаналіз, добра порада тощо, але людині не вистачає на це своїх ресурсів, тому архетип компенсує цей стан духовного дефіциту певним змістом, покликаним заповнити порожнечу [5]. За логікою, у «дитячих» творах діаспори розгортається картина порятунку зневірених українців духовною функцією, що приходить у формі персоніфікованої думки, зокрема образу Т. Шевченка, який виголошує істини в кінцевій інстанції та несе творчий потенціал для ідеї української державності. Проте властивість такого архетипу, на переконання психоаналітика, виражається у здатності служити як добру, так і злу, але це залежить від усвідомленого визнання того, що і добро можна перетворити в дещо демонічне [5]. Таке деструктивне начало закладено в сенсі радянських текстів, інтерпретуючи які, діаспорівці викривали образ Шевченка-соціаліста як богоборця та руйнівника національної ідеї, котрий мав вести інтернаціональний народ до золотого віку, що його втілював комунізм. З огляду на такі рефлексії, тлумачення шевченкіани літератури для дітей і юнацтва української діаспори породжує новий неспотворений смисл про Т. Шевченка як національного пророка, що мало на меті вивести психологічні реакції читача із літературного і соціального контекстів.

Коротко підсумуємо. Шевченкіана літератури для дітей і юнацтва української діаспори – актуальне, але малодосліджене явище, утворене з різножанрових творів, але об'єднаних спільною ідеєю значення постаті Кобзаря у становленні державницької України. З одного боку, ці тексти заряджені виховним потенціалом, а з другого, – породжують комунікативну ситуацію через неспотвореність сенсу послання, в якому читач отримувал у образі Т. Шевченка модель національної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антохій М. Шевченкознавство / М. Антохій // Енциклопедія українознавства : [словникова частина / гол. ред. В. Кубійович (та ін.) ; Наукове товариство ім. Шевченка]. – Париж – Нью-Йорк : Молоде життя. – Т. 10. – 1984. – С. 3823–3835.
2. Гайдеггер М. Навіщо поети? / Мартін Гайдеггер // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [упорядкув., передм. і прим. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 2002. – С. 230–249.
3. Завадович Р. Кобзарєва гостина / Роман Завадович. – Джерсі-Сіті – Нью-Йорк : Видання Українського Народного Союзу, 1956. – 24 с.
4. Чуб Д. Живий Шевченко (Шевченко в житті) / Дмитро Чуб. – Мюнхен – Мельбурн : Дніпрова хвиля, 1963. – 116 с.
5. Юнг К.-Г. Феноменологія духа в сказках [Електронний ресурс] / Карл Густав Юнг. – Режим доступу : <http://jungland.ru/node/1817>.